

به نام خدا

ضرورت نگارش کتاب «حکمت مشاء» جهت تدریس در مقطع کارشناسی

سیدهای رضائیان مقدم¹

حامده راستایی²

چکیده

براساس برنامه درسی رشته فلسفه و حکمت اسلامی مقطع کارشناسی مصوب سال 1398 وزارت عتف، «حکمت مشاء» در قالب سه کد درس و به ارزش ده واحد تعریف شده است. در حکمت اسلامی، فارابی و ابن سینا به عنوان دو فیلسوف مشائی برجسته شناخته شده‌اند. البته به دلایل تاریخی و همچنین سبک خاص آثار فارابی، در بررسی تعالیم حکمت مشاء، آموزه‌های سینوی محور است. اگرچه بر آثار مهم ابن سینا، همچون الهیات شفا، اشارات و تنبیهات و نجات شرح‌های خوبی نگاشته شده اما این آثار به دلیل سبک نگارش، نمیتوانند به عنوان کتاب درسی در مقطع کارشناسی، مورد استفاده قرار گیرند. علاوه بر شرح آثار ابن سینا، تکنگاری‌هایی درباره حکمت مشاء به رشته تحریر درآمده است؛ یثربی (1383)، ذبیحی (1386)، معلمی (1389)، فیروزجایی (1393)، اکبری (1395) و عباسی حسین‌آبادی (1396 و 1398). آثار مذکور نیز، اگرچه دارای مزایایی هستند، لکن برای تدریس در مقطع کارشناسی مناسب نیستند.

بر این اساس ضرورت دارد کتابی در این خصوص به رشته تحریر در آید که واجد ویژگیهای کتاب درسی و مناسب مقطع کارشناسی فلسفه باشد. این مقاله در ابتدا به نقد آثار منتشر شده درباره حکمت مشاء می‌پردازد؛ نقدهایی که عمدتاً ناظر به نقایص این آثار به عنوان کتاب درسی است. در ادامه ویژگی‌های صوری و ساختاری اثر مطلوب در این خصوص ارائه خواهد شد. با عنایت به اینکه حکمت مشاء در قالب سه کد درس مجزا است، شایسته است این اثر در سه فصل و با عناوین وجودشناسی و امور عامه؛ مواد ثلاث و الهیات بالمعنی الاخص؛ علم النفس فلسفی و معادشناسی ارائه گردد.

کلیدواژه‌ها: حکمت مشاء، کتاب درسی، ابن سینا، فارابی

¹ استادیار دانشگاه امام صادق علیه السلام s.rezaeiyan@isu.ac.ir

² استادیار گروه فلسفه مؤسسه آموزش عالی آل طه. تهران hamedehrastaei@gmail.com

مقدمه

برنامه درسی یکی از زیرنظام‌های اساسی نظام آموزشی است. برنامه درسی، مجموعه‌ای از تصمیم‌های از پیش گرفته شده و مسیر شناخته شده‌ای است که یادگیرندگان لازم است طی کنند. از این رو کتاب درسی یکی از مهم‌ترین و اصلی‌ترین محصولات برنامه درسی است که تاثیر بسزایی در فرایند آموزشی دارد. تا جایی که براساس مطالعات متعدد صورت گرفته، کتاب درسی متداول‌ترین وسیله مورد استفاده در کلاس‌های درسی است و بیش از هفتاد و پنج درصد از زمان دانشجویان، به مطالعه آن اختصاص می‌یابد (فتحی و دیگران، 1385).

برای دانشجویان رشته فلسفه اسلامی در مقطع کارشناسی، حکمت مشاء در سه ترم و به ترتیب در 3، 3 و 4 واحد تعریف شده است. با توجه به اینکه ده واحد دانشجویان در این مقطع، به آموزش حکمت مشاء اختصاص داده میشود، این سؤال مطرح است که چه کتاب‌هایی به عنوان کتاب درسی در این زمینه وجود دارد و آیا این کتب، واجد شرایط و شاخصهای کتاب درسی است؟

با توجه به اهمیت زیاد و اثربخشی کتاب‌های درسی، برخی از کتاب‌هایی که به این عنوان مطرح می‌شوند، فاقد برخی شاخص‌ها است. در این مقاله پس از معرفی شاخص‌های کتاب درسی مطلوب، به اجمال کتاب‌های حکمت مشاء که به عنوان کتاب درسی مطرح شده‌اند، مورد بررسی قرار خواهند گرفت. با عنایت به محدودیت حجم مقاله، علی‌رغم محاسن زیاد آثار منتشر شده درباره حکمت مشاء، بیشتر بر نقد این آثار به عنوان کتاب درسی تأکید می‌شود. در نهایت نیز ویژگی‌های صوری-ساختاری کتاب مطلوب حکمت مشاء برای مقطع کارشناسی ارائه خواهد شد.

الف) شاخص‌های کتاب درسی

مهم‌ترین شاخص‌های کتاب درسی عبارتند از:

1. شکل و قالب ظاهری کتاب: مواردی همچون تناسب حجم کتاب، تناسب حجم صفحات هر فصل با فصل‌های دیگر، صفحه‌آرایی، کیفیت حروف‌نگاری، طرح جلد، صافی و نوع کاغذ استفاده شده.

2. محتوای کتاب: شامل مواردی همچون روزآمدی، جامعیت، طرح سوال‌های جدید، ظرفیت مطالب کتاب برای طرح مباحث بینارشته‌ای، ظرفیت مطالب کتاب برای ارتباط و اثربخشی بر مخاطب.

3. ساختار کتاب: نظم منطقی فصول کتاب، مقدمه و پیشگفتار، مباحث منطقی، ارائه اهداف کل کتاب یا هر فصل، پرسش، تمرین برای یادگیری.

4) استفاده از تصاویر، اشکال، جدول و نمودار.

5) فهرست مطالب، فهرست منابع یا کتاب‌شناسی، فهرست راهنما.

6) ویرایش صوری و ادبی: استفاده درست از علائم سجاوندی، پرهیز از جمله‌های مرکب، استفاده از جملات کوتاه، به کارگیری کمتر جملات معترضه و ...

7) روش: متناسب با موضوع کتاب (رضی، 1388: 22-29/ فتحی و اجارگاه و آقازاده، 1385: 13-15)

با توجه به اینکه شاخصهای فوق را می‌توان ذیل دو عنوان شاخص شکلی و شاخص محتوایی قرار داد، شورای بررسی متون و کتب علوم انسانی در دو بعد کمی و کیفی براساس معیارهایی به نقد آثار می‌پردازد:

1. معیارهای بررسی شکلی کتب درسی دانشگاهی عبارتند از نگارش اثر از نظر میزان روان و رسا بودن؛ میزان رعایت قواعد ویرایشی و نگارشی؛ کیفیت اثر از لحاظ حروف‌نگاری، صفحه‌آرایی، صحافی، طرح جلد؛ تناسب حجم اثر با تعداد واحدهای درس مذکور و تغییرات شکلی اثر در مقایسه با چاپ‌های سابق.

2. معیارهای بررسی محتوایی کتب درسی دانشگاهی عبارتند از کیفیت کاربرد اصطلاحات تخصصی، کیفیت معادل‌سازی اصطلاحات تخصصی اثر، میزان و چگونگی بهره‌گیری از ابزارهای علمی (طرح بحث مقدماتی، جمع‌بندی نهایی، تمرین و آزمون، نمودار، جدول، آمار، مقایسه، تصویر، نقشه و ...) برای تفهیم موضوع؛ جامعیت محتوا و موضوع اثر با توجه به اهداف درس مورد نظر، انطباق محتوای اثر با عنوان و فهرست، مطابقت مطالب اثر با سرفصل‌های شورای عالی برنامه‌ریزی، تناسب اثر برای تدریس با توجه به رشته و مقطع تحصیلی، روزآمدی داده‌ها و اطلاعات اثر، نمونه‌هایی از نوآوری در اثر، نظم منطقی و انسجام مطالب هر فصل و کل اثر، استفاده کافی از منابع موجود برای تبیین موضوعات مورد بحث، عدم استفاده از منابعی بدون ذکر مأخذ آنها در اثر، میزان دقت در استنادات و ارجاعات اثر، جهت‌گیری اثر نسبت به فرهنگ و ارزش‌های اسلامی و مسائل مربوط به نظام جمهوری اسلامی، ابعاد سازنده یا مخرب سیاسی، اجتماعی و فرهنگی اثر.

ب) بررسی کتاب‌های موجود

در مقام نقد کتاب درسی حکمت مشاء موارد زیر مورد بررسی قرار می‌گیرد:

الف) وضعیت شکلی آثار

ب) وضعیت محتوایی آثار

1. کتاب حکمت مشاء به قلم معلمی (1389) که از سوی مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران منتشر گردیده است. اگرچه این کتاب از ابتدا به عنوان یک کتاب درسی نگاشته شده لکن فاقد برخی از معیارهای کتب درسی است؛ در کتاب‌های درسی، لازم است تعداد دروس متناسب با تعداد واحدها و هر درس نیز از نظر محتوایی به اندازه یک جلسه باشد که در این کتاب هیچ یک از این موارد رعایت نشده است علاوه بر این که در ابتدای عنوان هر بخش، واژه «درس» نیز نیامده است. روانی و رسایی اثر متوسط است و حجم آن کمتر از تعداد واحدهای درس مذکور است. از ابزارهای علمی همچون نمودار و جدول برای تفهیم موضوع بسیار کم استفاده شده است. مباحثی همچون اطلاقات سه‌گانه ماهیت، شر در نظام آفرینش، فلسفه سیاسی و فلسفه اخلاق مغفول واقع شده است. برخی عناوین فرعی با عنوان اصلی مطابقت چندانی ندارد؛ مانند «نفی اتحاد عقل، عاقل و معقول» که ذیل «مباحثی در مقولات عشر» آمده است. هرچند مطالب این اثر با سرفصل‌های شورای عالی برنامه‌ریزی تناسب دارد، اما حداقلی است. حجم بالای برخی پاورقی‌ها برای کتاب درسی ملال‌آور است و سیر منطقی نیز در برخی عناوین کتاب رعایت نشده است. مانند فصل چهارم که جهان‌شناسی پس از الهیات بالمعنی الاخص آمده است.

2. کتاب دو جلدی حکمت مشاء، نوشته عباسی حسین‌آبادی که به عنوان کتاب درسی و به ترتیب در 1396 و 1393 از سوی انتشارات دانشگاه پیام نور منتشر شده است. جلد اول در هشت فصل مشتمل است بر سرآغاز و شکل‌گیری حکمت مشاء، وجودشناسی، خداشناسی و جهان‌شناسی. جلد دوم نیز در نه فصل شامل علم‌النفس، معرفت‌شناسی و نبوت و معاد. نخستین نقد جدی بر این اثر آن است که تعداد دروس (فصول) متناسب با دروس مقطع کارشناسی نبوده و نمی‌توان از هر فصل به اندازه یک جلسه بهره برد. افزون بر این، در ابتدای هر قسمت، از عنوان درس استفاده نشده است. در این کتاب، از ابزارهای علمی همچون نمودار برای تفهیم موضوع بسیار کم استفاده شده و فاقد جدول است. در ارتباط با مباحثی همچون اطلاقات سه‌گانه ماهیت، فلسفه سیاسی و فلسفه اخلاق مطلبی مطرح نشده است. حجم بالای برخی پاورقی‌ها برای کتاب درسی ملال‌آور است. استفاده از منابع دست دوم زیاد است. طرح جلد در جلد دوم، تناسبی با عنوان اثر ندارد. شایسته بود که به اقتضای بحث به اثربخشی ابن‌سینا بر فیلسوفان پسین و تاثیر از فیلسوفان پیشین اشاره‌ای شود.

3. کتاب حکمت مشاء کرد فیروزجایی (1393) که به سفارش مجمع عالی حکمت اسلامی نگاشته شده است. این کتاب، به دلیل جامعیت نسبی در معرفی حکمت مشاء در جهان اسلام، از سایر آثار موفق‌تر است. اما با توجه به اینکه در راستای تولید کتاب درسی نوشته نشده، اشکالاتی بر آن وارد است. کتاب در چهار بخش کلیات، هستی‌شناسی و امور عامه، الهیات بالمعنی الاخص، انسان‌شناسی فلسفی و حکمت عملی و در قالب شانزده فصل نگارش شده است. تعداد فصول متناسب با دروس مقطع کارشناسی نبوده و نمی‌توان از هر فصل به اندازه یک جلسه بهره برد. افزون بر این، در ابتدای هر قسمت، از عنوان درس استفاده نشده است. این اثر فاقد نمودار و جدول است. برخی مطالب خیلی تخصصی بوده و از حوصله دانشجو خارج است. سبک نگارش برای دانشجوی مقطع کارشناسی، دشوار است و به دلیل وجود اصطلاحات فراوان که بعضاً توضیحی داده نشده، نیازمند نرم‌نویسی است. طرح جلد تناسبی با عنوان اثر ندارد.

4. کتاب فلسفه مشاء با تکیه بر اهم آراء ابن‌سینا نوشته ذبیحی (1386) توسط انتشارات سمت منتشر و حسب «سخن سمت» در ابتدای کتاب، برای درس حکمت مشاء دانشجویان فلسفه غرب در مقطع کارشناسی ارشد نگاشته شده است. از این رو تعداد دروس (فصول) متناسب با دروس مقطع کارشناسی نبوده و نمی‌توان از هر فصل به اندازه یک جلسه بهره برد. افزون بر این، در ابتدای هر قسمت، از عنوان درس استفاده نشده است. در این کتاب، ابتدا به طور مختصر به زندگی شیخ‌الرئیس و همچنین تقسیم‌بندی علوم نزد او اشاره شده و سایر مباحث، ذیل دو بخش با عنوان الهیات بالمعنی الاعم و الهیات بالمعنی الاخص آمده است. در مسئله اصالت وجود، بیش از بیست صفحه از بحث ابن‌سینا خارج شده و در موضعی دیگر، بیست صفحه به دیدگاه شیخ اشراق درباره جسم اختصاص داده شده است. از جمله مباحثی که در این کتاب اعتنایی به آن نشده است، عبارتند از: وجود ذهنی، جوهر و عرض، مباحث معرفت‌شناختی همچون علم و اتحاد عاقل و معقول، مواد ثلاث، حقیقت شر، وحی و نبوت، ابطال تناسخ، عقل نظری و عقل عملی، سعادت نفس، فلسفه اخلاق و فلسفه سیاست. بیان آراء فارابی در این اثر بسیار ناچیز است. همچنین در این کتاب، از ابزارهای علمی همچون نمودار و جدول برای تفهیم موضوع استفاده نشده است. در انتهای برخی مباحث، قسمتی به نام «ماحصل و مرور» آمده اما فاقد پرسش‌های انتهایی است. متن کتاب برای دانشجویان مقطع کارشناسی دشوار به نظر می‌رسد.

5. یثربی (1383) در کتاب فلسفه مشاء، در صدد نگارش کتاب درسی برای هر سه مقطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری است و تصریح کرده که در هر یک از این سه مقطع، کدام قسمت‌های کتاب باید مطالعه شود. این کتاب دارای دو بخش

است؛ بخش اول در قالب ده گفتار و هر گفتار شامل چندین فصل است و گزارشی از مسائل اساسی فلسفه سینیوی براساس سرفصل‌های یکی از آثار ابن‌سینا (اشارات و الهیات شفا) ارائه شده است. در بخش دوم، مجموعه‌ای از متون فلسفی به زبان اصلی و به صورت موضوعی ارائه شده است. تعداد دروس (فصول) متناسب با دروس مقطع کارشناسی نبوده و نمی‌توان از هر فصل به اندازه یک جلسه بهره برد. افزون بر این، در ابتدای هر قسمت، از عنوان درس استفاده نشده است. عناوین کتاب نسبتاً زیاد است، اما صرفاً اشاره کوتاهی شده است و توضیح کافی ارائه نشده است. از جمله مواردی که مطرح نشده است عبارتند از: تقسیم‌بندی علوم، براهین وجود خدا، عقل عملی و عقل نظری. در این کتاب، از ابزارهای علمی همچون نمودار و جدول برای تفهیم موضوع استفاده‌ای نشده است. بیان آراء سایر حکمای مشایخی در این اثر بسیار ناچیز است. جمع‌بندی و خلاصه مطالب در انتهای کتاب و پرسش‌های انتهایی در آخر هر گفتار نیامده است. طرح جلد کتاب نیز نامرتب است.

علاوه بر موارد مذکور، میتوان به مواردی اشاره کرد که همه آثار فوق را در بر می‌گیرد؛ یکی از این موارد، فقدان اصطلاح‌نامه در انتهای کتاب است. لازم است واژه‌نامه‌ی اصطلاحات فلسفی به اجمال در انتهای کتاب بیاید تا موجب تسهیل و تسریع فهم مخاطب شود و دانشجویانی که مخاطب اصلی این اثر هستند، با اصطلاحات موجود در حکمت اسلامی آشنا شوند. عنایت به مباحث ابن‌سینا در سه نمط آخر اشارات و نیز ذکر مسائل سیاسی با وجود توجه جدی فارابی به این امر، مورد غفلت واقع شده است.³

به مباحثی همچون فلسفه تعلیم و تربیت، فلسفه هنر و فلسفه روان‌شناسی التفات نشده است. این در حالی است که هرچند در حکمت مشاء به این مباحث تصریح نشده لکن در سالیان اخیر، مقالات و کتاب‌هایی در این خصوص به رشته تحریر در آمده است.

ج) کتاب مطلوب

بررسی کتاب‌های موجود در حوزه حکمت مشاء، نشان از آن دارد که اگرچه هر یک از آن‌ها، واجد نقاط قوتی است لکن هیچ یک، از شاخصهای کتاب درسی برخوردار نیستند. از این رو شایسته است کتابی، ویژه دانشجویان مقطع کارشناسی در حکمت مشاء، تدوین گردد که شاخصهای کتاب درسی را دارا باشد.

³. به استثنای فیروزجایی (1393)، که بخشی را به فلسفه سیاسی اختصاص داده است.

1. ساختار کتاب

کتاب مطلوب حکمت مشاء ویژه دانشجویان فلسفه اسلامی در مقطع کارشناسی، مطابق سرفصل‌های مصوب رشته فلسفه اسلامی، مشتمل بر سه بخش است: وجودشناسی و امور عامه به ارزش سه واحد؛ مواد ثلاث و واجب الوجود به ارزش سه واحد؛ و نفس‌شناسی، مباحث شناخت و معادشناسی به ارزش چهار واحد. ساختار کتاب پیشنهادی، به گونه‌ای طراحی می‌شود که محتوای هر درس، دو ساعت درسی را در بر می‌گیرد. بر این اساس، سرفصل‌های حکمت مشاء 1 و 2 در قالب 24 درس و سرفصل حکمت مشاء 3 در قالب 32 درس، به شرح ذیل تنظیم می‌گردد.

1-1. وجودشناسی و امور عامه

- درس اول: سرآغاز و شکل‌گیری حکمت مشاء در یونان و جهان اسلام
- درس دوم: زیست‌نامه علمی و کتابشناسی فارابی
- درس سوم: زیست‌نامه علمی و کتابشناسی ابن‌سینا
- درس چهارم: تقسیم‌بندی علوم
- درس پنجم: رؤوس ثمانیه فلسفه
- درس ششم: احکام وجود 1 (معنای وجود، بداهت مفهومی وجود، اشتراک معنوی وجود،)
- درس هفتم: احکام وجود 2 (تشکیک وجود)
- درس هشتم: احکام وجود 3 (زیادت وجود بر ماهیت، اصالت وجود، نفی تکرر وجود)
- درس نهم: ماهیت و اعتبارات سه‌گانه آن، کلی طبیعی
- درس دهم: تشخیص ماهیت، اقسام ماهیت (نوع، جنس، فصل) ارتباط جنس با ماده و فصل با صورت
- درس یازدهم: مقولات و تاریخچه‌ی آن (تاریخچه، اقسام جوهر، اقسام عرض)
- درس دوازدهم: جوهر 1: (حقیقت جسم، هیولی، براهین وصل و فصل و قوه و فعل)
- درس سیزدهم: جوهر 2: (صورت جسمیه، نسبت ماده و صورت) (شریک العله بودن صورت)، ملازمت ماده و صورت، اثبات صورت نوعیه، عقل، نفس)
- درس چهاردهم: اعراض نهگانه 1 (کمّ و کیف)
- درس پانزدهم: اعراض نهگانه 2 (أین، وضع، اضافه، جده، متی، أن یفعل، أن ینفعل)
- درس شانزدهم: حرکت 1 (تعریف و اقسام حرکت)
- درس هفدهم: حرکت 2 (ارکان حرکت، مقولات حرکت‌پذیر)

درس هجدهم: حرکت 3 (زمان، کون و فساد)
 درس نوزدهم: علت 1 (حقیقت علت و معلول، اقسام علت: فاعلی، مادی، صوری)
 درس بیستم: علت 2 (علت غایی و اشکال‌های آن)
 درس بیست و یکم: علت 3 (مناط علت و ضرورت علی-معلولی، سنخیت)
 درس بیست و دوم: علت 4 (امتناع دور و تسلسل، ابداع و اختراع و تکوین)
 درس بیست و سوم: اقسام تقدم و تاخر و معیت
 درس بیست و چهارم: حدوث و قدم، انواع حدوث (حدوث ذاتی و حدوث زمانی)

2-1. مواد ثلاث و الهیات بالمعنی الاخص
 درس اول: مواد ثلاث و تقسیم موجودات (واجب و ممکن، واجب بالغیر و بالذات)
 درس دوم: احکام ممکن 1 (ملاک نیازمندی، قاعده الشئ ما لم يجب لم يوجد)
 درس سوم: احکام ممکن 2 (ضرورت بالقیاس ممکن نسبت به علت، ترکیب ممکن از وجود و ماهیت)
 درس چهارم: احکام واجب الوجود بالذات
 درس پنجم: براهین اثبات واجب 1 (برهان حرکت و برهان وسط و طرف)
 درس ششم: براهین اثبات واجب 2 (برهان صدیقین)
 درس هفتم: توحید واجب الوجود و ادله‌ی آن
 درس هشتم: بساطت واجب الوجود و ادله‌ی آن
 درس نهم: نفی جوهریت، فوق تمام بودن واجب
 درس دهم: علم الهی 1: (علم به ذات، علم به غیر ذات)
 درس یازدهم: علم الهی 2: (نسبت صور ارتسامی با ذات، علم خدا به جزئیات)
 درس دوازدهم: علم الهی 3 (دیدگاه منتقدان نظریه ارتسام)
 درس سیزدهم: اوصاف خداوند 1 (قدرت، اراده، حیات)
 درس چهاردهم: اوصاف خداوند 2 (نسبت ذات با صفات الهی، اتحاد مصداقی و مفهومی صفات)
 درس پانزدهم: فعل واجب 1 (نظریه فیض)
 درس شانزدهم: فعل واجب 2 (چونگی صدور کثرت از وحدت و قاعده الواحد)
 درس هفدهم: حدوث یا قدم عالم
 درس هجدهم: ربط حادث به قدیم و نقد متکلمان
 درس نوزدهم: حقیقت شر
 درس بیستم: الهیات فلسفی ابن سینا (1)
 درس بیست و یکم: الهیات فلسفی ابن سینا (1)
 درس بیست و دوم: تاثیرهای الهیاتی حکمت مشاء در مکاتب فلسفی اسلامی 1

درس بیست و سوم: تاثیرهای الهیاتی حکمت مشاء در مکاتب فلسفی اسلامی 2
درس بیست و چهارم: تاثیرهای الهیاتی حکمت مشاء در مکاتب فلسفی غربی

3-1. علم النفس فلسفی و معادشناسی

درس اول: نفس 1 (حقیقت نفس و اثبات وجود آن)

درس دوم: نفس 2 (جوهریت نفس، اقسام نفس: نباتی، حیوانی و انسانی)

درس سوم: نفس 3 (قوای نفس)

درس چهارم: نفس 4 (تجرد نفس 1)

درس پنجم: نفس 5 (تجرد نفس 2)

درس ششم: نفس 6 (حدوث نفس)

درس هفتم: نفس 7 (نفس و بدن: دوگانگی، نحوه ارتباط، روح بخاری)

درس هشتم: نفس انسانی و قوای آن (قوا، ترتیب قوا، نحوه ارتباط نفس انسانی با قوای آن)

درس نهم: عقل نظری و مراتب آن

درس دهم: عقل عملی و مراتب آن

درس یازدهم: حقیقت علم (تعریف ادراک، وجود ذهنی)

درس دوازدهم: اقسام علم (علم حصولی و حضوری، تصور و تصدیق، اقسام تصور جزئی)

درس سیزدهم: قوای ادراکی انسان 1 (حس، خیال، وهم و عقل، / مادیت یا تجرد ادراک و مراتب تجرید)

درس چهاردهم: قوای ادراکی انسان 2 (نسبت علم و عالم و معلوم)

درس پانزدهم: ادراک عقلی (تجرد ادراک عقلی، عناصر دخیل در ادراک عقلی، مراتب ادراک عقلی، عقل فعال)

درس شانزدهم: انواع معقول (اولی و ثانی)

درس هفدهم: وحی و نبوت (حدس، قوه قدسیه)

درس هجدهم: خلود نفس (اقسام جاودانگی: روحانی و جسمانی، براهین جاودانگی، کثرت و تمایز نفوس پس از مرگ)

درس نوزدهم: تناسخ (تعریف، اقسام، ادله ابطال آن)

درس بیستم: سعادت و شقاوت نفس (دیدگاه فارابی و ابن سینا)

درس بیست و یکم: تاثیرهای علم النفس مشایی در مکاتب فلسفی اسلامی

3-1. حکمت عملی

درس بیست و دوم: حکمت عملی و اقسام آن

درس بیست و سوم: اخلاق 1 (تعریف خلاق، تعریف فضیلت و رذیلت اخلاقی و معیار آن)

درس بیست و چهارم: اخلاق 2 (رؤوس فضایل و رذایل اخلاقی، روش کسب و منشا و براهین آن‌ها)

درس بیست و پنجم: خانواده (تعریف تدبیر منزل، خانواده و جایگاه آن در مدینه فاضله، نقش زن و مرد در خانواده)

درس بیست و ششم: سیاست 1 (تعریف، ضرورت زندگی و تعامل اجتماعی)

درس بیست و هفتم: سیاست 2 (اقسام اجتماعات بشری و تعریف و مشخصه‌های آن)

درس بیست و هشتم: سیاست 3 (حکومت: ضرورت، اقسام و وظایف آن/ منشا قوانین اجتماعی)

درس بیست و نهم: سیاست 4 (حاکم مدینه: اقسام و ویژگی‌های هر یک، روش تعیین حاکم)

درس سیام: فلسفه عرفان

درس سی و یکم: فلسفه تعلیم و تربیت در حکمت مشاء

درس سی و دوم: فلسفه هنر و زیبایی در حکمت مشاء

2. ساختار صوری کتاب

در ساختار صوری کتاب، لازم است موارد ذیل مورد توجه واقع شود:

1. طرح جلد متناسب اثر
2. ذکر مطالب مهم در حاشیه صفحات
3. اضافه شدن گزیده درس در انتهای هر درس
4. اضافه شدن پرسش‌نامه در انتهای هر درس
5. ذکر مطالب تکمیلی تحت عنوان «برای مطالعه بیشتر»
6. ذکر ارجاعات به صورت پاورقی
7. استفاده از جدول و نمودار و شکل متناسب هر بحث
8. معرفی منابع جهت مطالعه بیشتر در انتهای هر درس (اعم از آثار ابن‌سینا و سایر حکما، منابع دست دوم، مقالات، رساله و پایان‌نامه)
9. واژه‌نامه تخصصی واژگان بکار رفته در انتهای کتاب
10. نمایه اعلام و موضوعی

3. نکات محتوایی

به منظور ترغیب دانشجویان به مشارکت در بحث و گفتگو، پیشنهاد میشود نقدها و اشکالات مطرح شده نسبت به دیدگاههای حکمای مشاء، باتوجه به اهمیت در خود متن، پاورقی و یا در قسمت «برای مطالعه بیشتر»، ذکر شود. مطالبی پیرامون مسائل جدید و مباحث بینارشته‌ای نیز میتواند در قسمت «برای مطالعه بیشتر»، گنجانده شود. علاوه بر این، آوردن پیشینه اجمالی تاریخی در آغاز هر درس و طرح سوال‌های جدید جهت آشنایی دانشجویان با کاربرد فلسفه در مسائل اجتماعی نیز ضروری به نظر میرسد. متناسب با هر مبحث، ذکر یک یا دو پاراگراف متن عربی، دانشجویان را با سبک و سیاق منابع دست اول آشنایی خواهد کرد.

منابع و مآخذ

- ذبیحی، محمد (1386)، فلسفه مشاء با تکیه بر اهم آراء ابن سینا، تهران: انتشارات سمت.
- رضی، احمد (1388)، «شاخص‌های ارزیابی و نقد کتاب‌های درسی دانشگاهی»، سخن سمت، ش 21، ص 21-30.
- عباسی حسین‌آبادی، حسن (1393)، حکمت مشاء، ج 2، تهران: دانشگاه پیام نور.
- عباسی حسین‌آبادی، حسن (1396)، حکمت مشاء، ج 1، تهران: دانشگاه پیام نور.
- فتحی واجارگاه، کوروش و محرم آقازاده (1385)، راهنمای تالیف کتاب‌های درسی، تهران: آییژ.
- کرد فیروزجایی، یارعلی (1393)، حکمت مشاء، قم: انتشارات حکمت اسلامی.
- معلمی، حسن (1389)، حکمت مشاء، قم: مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران مرکز نشر هاجر.
- یثربی، یحیی (1383)، فلسفه مشاء: با گزیده جامعی از متون، قم: بوستان کتاب قم.